

мс Душан СТАНИЋ*

УЗРОЦИ ТРИНАЕСТОЈУЛСКОГ УСТАНКА У ЦРНОЈ ГОРИ 1941. ГОДИНЕ

ABSTRACT: After the collapse of the Kingdom of Yugoslavia in April 1941 the area of today's Montenegro was, for the most part, in the sphere of the Italian occupation zone. Italy introduced a mild occupation administration, the mildest one in occupied Europe. Their aim was to please and win over the people of Montenegro. People had more freedom to move around, trade, work and travel. The price of some food products was reduced, so a larger number of people could afford better food. Trade and craft shops, cafes and hotels were allowed to operate as normal. After a month, the schools were re-opened as well. Even communist organizations acted more freely, given that the Communist Party of Yugoslavia was banned and persecuted in the Kingdom of Yugoslavia. There was no organized or group arrest of the population.

On the 17th of April, the day of the entry of Italian troops into Cetinje, the „Provisional Administrative Montenegrin Committee” was formed, as an authority in the country under the auspices of Italy. The task of the Committee was to establish and maintain the smooth functioning of the country. In May 1941, this Committee was renamed to „Technical- Administrative Council”. The foundation for the establishment of the new government was the support of a smaller band of Montenegrin separatists, who perceived the occupation as the liberation. They were mostly supporters of the Federalist Party. The Civil Commissioner for Montenegro, Serafino Mazzolini, had absolute power over all government bodies.

For the occupation of Montenegro Italy set aside the „Messina” division, and they did not foresee any major problems in keeping the people in subjection. An uprising against the Italian government broke out on July 13, 1941, the day after the proclamation of independent Montenegro in Cetinje,

---

* Аутор је докторанд на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду и асистент на Војној академији у Београду.

under the auspices of Italy. Thus, the separatists' plan to create an independent state under the patronage of fascism failed. To break up the uprising Italy needed to use six divisions with reinforcements. Along with this, they required four divisions and several smaller units to maintain the occupation. This tied considerable enemy forces to Montenegro after the suppression of the Uprising.

Based on the above and the available archives, it is necessary to answer several questions:

- 1) What are Italy's motives for occupying Montenegro?*
- 2) How did Italy see Montenegro as part of its occupation zone and in its future plans?*
- 3) What were the expectations regarding the keeping of the Montenegrin people in obedience?*
- 4) What was the role of Montenegrin separatists in the occupation?*
- 5) What was the attitude of the people towards the occupier?*
- 6) What were the expectations about the possibility of an Uprising?*
- 7) What was the contribution of the CPY and the officers of the former Yugoslav Army to the uprising?*

KEY WORDS: *Montenegro, 13 of July Uprising, Italian occupation, Serafino Mazzolini, Communist Party of Yugoslavia, Milovan Đilas, Alessandro Pirzio Birilli*

Након завршетка Првог свјетског рата Црна Гора се ујединила са Србијом, 26. новембра 1918. године. Одлуку о уједињењу су донијели представници црногорског народа на Великој народној скупштини у Подгорици, која је у народу познатија под називом „Подгоричка скупштина“. Тежња за уједињењем је одраније постојала код Црногораца, који су своје постојање темељили на косовском миту и борби за оживљавањем српске средњовјековне државности, која је насилно прекинута турским освајањима. Међутим, у Црној Гори је постојао један мањи дио становништва који се није слагао са губитком црногорске државности након завршетка Првог свјетског рата и тражио је да се врати предратна Црна Гора са династијом Петровића на челу. Они су већински припадали предратном „зеленашком покрету“, а након рата их је окупљала „Федералистичка странка“.

Црногорски суверенисти су имали свог покровитеља у Италији, која је на својој територији пружила уточиште црногорској ратној емиграцији. Разлог више италијанском покровитељству је био и тај што је кћерка црногорског краља Николе Петровића, Јелена, била италијанска краљица. Италија је имала и територијалних претензија према новоствореној Краљевини СХС, посебно у јадранском приобаљу, будући

да је она 1915. године условила силе Антанте својим уласком у рат на њиховој страни да јој потврде територијалне уступке на рачун Аустрије и касније Краљевине СХС. Тако је Италија сматрала легитимним своје аспирације према Црној Гори и Албанији, која је, такође, требало да се нађе у у њеној интересној сфери, а крајњи циљ је био несметана контрола Јадрана. Овакве претензије су ишле у корак са тежњом италијанске елите да буде равноправан дио новог светског империјалистичког поретка.

Незадовољство подржавалаца краља Николе Петровића због уједињења кулминирало је недуго послјије стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (у даљем тексту „Краљевина СХС“), када је у Цетињском срезу, 6. јануара 1919. године, дошло до оружане побуне, која је кратко трајала и била сломљена брзом војном акцијом српске војске. Крајем 1919. године су чак и присталице уједињења биле незадовољне. Народни посланик из Црне Горе, Јован Ђоновић, писао је премијеру Љуби Давидовићу о ситуацији у Црној Гори: „Ви, несумњиво, имате извјештаје од Ваших органа из Црне Горе да су шуме пуне одметника, да су угрожене главне комуникације, да се данима догађају судари између одметника и војске, да их добар дио народа подржава, да се дешавају пљачке и отмице, да се стално увећава број људи који подлијежу утицају туђинаца и бившег краља Црне Горе, да пуца пушка и да се крв пролива брдима и долинама Црне Горе. Једном ријечју, Ви сте, сигурно извијештени да се десио један преокрет у мишљењу Црногораца, на име да се расхлађују за ствар јединства или тачније да расте број оних који су против њега. Ако немате такве извјештаје онда сте рђаво обавијештени и онда ово узмите као апсолутну истину.“¹ Потврда незадовољства Црногораца због губитка државности показала се и на изборима 1923. године, када је Федералистичка странка освојила највише гласова у Црној Гори.

Карактерне и моралне особине Црногораца, слободарска традиција и везаност за Русију су били плодно тло за оружану борбу која је успиједила. Оне су несумњиво дале свој печат каснијим догађајима. Црногорци си били уједно плаховити и храбри, чврсти и емотивни, сељаци и ратници. Јован Цвијић за њих пише: „Само храброст и дела, а не богатство, изазивали су код њих дивљење и поштовање. Трговци и занатлије, којих је уосталом било мало, сматрани су за нешто ниже. Сходно најизразитијем менталитету динарског типа, нарочито се ценило „чожство““.² Односи у сељачкој Црној Гори су се заснивали на братственич-

¹ Цитирано према Ћedomir Pejović, *Istorija KPJ u Crnoj Gori 1919 – 1941*, (Titograd, 1965) 18

² Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, (Ниш: Талија издаваштво, 2019), 94

ко-племенској повезаности, о чему свједочи Владимир Дедијер: „Далеко од свих комуникација које би могле утицати на разбијање племенског друштва, сачувала је племенске обичаје и предрасуде... дуже него и у једној европској земљи... То је сасвим други свет него што су савремене друштвене формације.“³ Оданост Русији је била карактеристична за Црну Гору: „Фашистичка претња и митска љубав према Русији створиле су климу, а рат ситуацију за отпочињање борбе“.⁴

Према административном уређењу Краљевине Југославије, којег је одобрио краљ Александар Карађорђевић октобра 1929. године, читав простор данашње Црне Горе постао је дио новоформиране Зетске бановине. За административни центар бановине одређено је Цетиње, стара црногорска престоница. На простору Зетске бановине 1939. године живјело је 875.315 становника. Од 1931. године до 1939. године просјечни годишњи пораст броја становника био је 16.000. Основно занимање становништва са простора Црне Горе била је пољопривреда (1931. године 79,3% становништва се бавило пољопривредом). Преовладавала су ситна пољопривредна газдинства.⁵ У односу на административне центре других бановина, Цетиње је 1939. године било у самом врху по цијени хљеба, пшеничног брашна, шљива, пиринча, свињске масти, млијека и јаја.⁶

Посматрана као један од индустријских центара Краљевине Југославије, Подгорица је 1939. године била на зачелу по броју индустријских предузећа, по броју занатских радњи, по броју трговачких радњи. Зетска бановина је, међу другим бановинама, била на зачелу по броју централа за производњу електричне енергије, по укупној дужини свих пруга, по развијености друмског и поштанског саобраћаја. До 1941. године није имала ниједан рударски центар, ниједан универзитет, нити факултет.⁷

На примјеру Шавничког среза се могу сагледати прилике међуратног периода у Црној Гори. До 1934. године у Шавничком срезу је постојао само један колски пут ка Никшићу. Наведене године је довршен пут који је спојио Шавник са Жабљаком и Пљевљима. Слаба повезаност и сурови природни услови определијелили су становништво среза на бављење сточарством, као главном привредном граном. Бављење сточарством је било на примитивном нивоу, тек толико да народ може

³ Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas, prilozi za biografiju* (Beograd, 1991) 66

⁴ Milovan Đilas, *Revolucionarni rat* (Beograd, 1990) 79

⁵ Dušan Stanić, *Svjedočanstva o ustanku u Crnoj Gori (jul 1941.)* (мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2014)

⁶ исто

⁷ исто

да преживи. Велико водено и шумско богатство које је срез имао било је неискоришћено или је експлоатисано од стране капиталиста без покушаја да се на подручју среза оснују фабрике за прераду дрвета или да се Пива и Тара искористе за добијање електричне енергије. Због лошег економског стања становништва, шуме су продаване по занемарљивим цијенама, а дрва ријекама транспортована према Босни и Херцеговини и Србији. Да би становници набавили кукуруз, морали су ићи три дана до неког од продајних центара у Никшићу, Жабљаку, Пљевљима или Бијелом Пољу и кукуруз транспортовати на малим планинским коњима, након чега га је требало самљети у малом поточном млину, што је захтијевало додатно вријеме и труд. Због оваквих животних услова, становништво се често иселјавало из ових крајева, у потрази за бољим животом.⁸

Због тешких животних услова, економске подређености, а на другој страни изразите разборитости, способности и интелигенције, родитељи су настојали да своју дјецу школују или пошаљу у неки већи градски центар гдје су тражили шансу за бољим и лакшим животом. У прилог овој тврдњи је и чињеница да је 1937/38. године на Београдском и другим универзитетима било више од 90 студената из Шавничког среза. Често су родитељи радили и најтеже послове само да би школовали своју дјецу.⁹

Ове чињенице биле су плодно тло за ширење комунистичке идеологије. „Ситни сељак је живио у тешким условима, задуживао се, постепено губио своје парче земље и најзад прелазио у редове пролетеријата“.¹⁰ Комунистичка партија Југославије (у даљем тексту КПЈ) искористила је заосталост и неразвијеност Црне Горе да посије сјеме „напредних идеја“, које ће вратити понос, достојанство и част Црногорцима. Црна Гора је била једина југословенска територија гдје је КПЈ остварила највећи утицај на селу. Процент чланства КПЈ у црногорском селу био је 62%. Највећи број општинских организација је био на селу (6 од 8). Због лоше повезаности, заосталости и неразвијености црногорског села, комунисти су могли несметано да шире прогресивне идеје, које су се одмах примале међу сељаштвом. Она им је обећавала свјетлију будућност, ослобађање од заосталости, осјећај важности. Удаљеност од главних комуникација помогла је да се организација учврсти и провјери.¹¹

⁸ Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *Припреме за устанак и његов развој у срезу Шавничком (Дурмиторском) од окупације до краја 1941 године*, број 2, април 1952. године, 3-4

⁹ Исто, 4

¹⁰ Цитирано према Dušan Stanić, *н. д.*

¹¹ исто

Милован Ђилас каже: „Комунизам се надовезао на патријархалну вредност и жртвовање. Но много је значајније што је он био једина идеја, једини покрет који је бистрој брдској сиротињи пружио изгледе да се ишчупа из забитости и запостављања. Идеал се спојио са нуждом.“¹² О утицају КПЈ у руралним срединама свједочи примјер Шавничког среза: „Масовна туча сељака са полицијом крајем 1940. год. у селу Новаковићима и у Коритима, у циљу заштите комуниста које је полиција покушавала да ухапси због тога што су говорили пред масама, масовни штрајк сељака против ниских надница у горосјечи код „Шипада“ у Шаранцима 1938/39. године, који су организовали комунисти, масовни потписи сељака као потпис због хапшења студентске и радничке омладине на аеромитингу у Земуну, у мају 1939. године, материјална помоћ за шпанске добровољце, захтјеви да се врате у домовину и низ сличних примјера - све то убједљиво говори о утицају Партије у масама тога краја.“¹³

Од 1935. године КПЈ је организационо јачала, тако да је убрзо око себе окупила чланство Федералистичке странке, које је у њеним активностима препознало тежњу федералиста за црногорском посебношћу у оквиру Краљевине Југославије. Поред федералиста, КПЈ је покушавала да привуче и „бјелаше“, који су се залагали за јединство са Србијом, манифестујући борбу за права обичног човјека и равноправност у друштву. У односу на национално питање, КПЈ је прихватила ставове да је црногорска нација посебна, али није негирала да је настала из српског народног корпуса. До ширења ове тезе, Црногорци су се сматрали неодвојивим дијелом српског бића.¹⁴

Краљевина Југославија је неспремна дочекала напад Њемачке и Италије на њену територију. Након слома Југословенске војске, потписана је капитулација у Београду, 17. априла 1941. године. Према претходном договору Њемачке и Италије, простор Црне Горе је, у највећем дијелу, укључен у италијанску окупациону зону. Италијани су Боку Которску прикључили Италији, источни дио Црне Горе су припојили Албанији, а на остатку територије су организовали окупациону власт.¹⁵

За држање Црне Горе у покорности била је ангажована дивизија „Месина“ из 17. армијског корпуса, 9. италијанске армије. Поред дивизије „Месина“ употребљени су још: 11. мобилни батаљон карабињера, 106. батаљон граничне службе, мотоциклистички полицијски батаљон из дивизије „Марке“, мање јединице морнарице са штабом у Тивту, дје-

¹² Milovan Đilas, *н.д.*, 79

¹³ Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *н.д.*, 7

¹⁴ Dušan Stanić, *н.д.*

¹⁵ исто

лови 108. легије црних кошуља, финанси и полиција. Свега око 20.000 војника. На челу окупационе управе био је цивилни комесар, Серафино Мацолини, којег је на ту функцију поставио командант италијанских снага у Албанији, генерал Уго Кавалеро, 28. априла 1941. године. Сједиште цивилног комесара је било на Цетињу.¹⁶

Због изолованости и тешких временских прилика, Италијани нису, све до почетка јуна, успјели да успоставе потпуну окупацију Црне Горе. Умјесто њих, власт су обављали дотадашњи управни органи уз помоћ квислиншких елемената зеленашког покрета Секуле Дрљевића. Међутим, због народног отпора и презрења, и ови органи су се брзо распадали. На подручју Шавничког среза је покушао да дјелује познати квислинг, зеленаш Томо Кршикапа, ширећи схватање да Италијани нису окупатори, већ ослободиоци и пријатељи. „На збору који је сазвао у Шавнику, коме су присуствовали неки чланови Партије и већи број борбених сељака доживио је потпун пораз и, плашећи се да не буде премлаћен, ноћу је побјегао за Никшић и, даље, за Цетиње.“¹⁷

Користећи непотпуну и благу окупацију, комунисти су нарочито развили своје дјеловање. Они су објашњавали узроке слома, налазили оправдање за своју дотадашњу политику, таргетирали бившу власт као издајничку и осуђивали квислиншке елементе. Да би предуприједили Италијане да организују бивше органе власти и да народ ступа у окупационе формације и ратује на страни фашиста, да експлоатишу материјалне и прехранбене резерве, комунисти су организовано уништавали мобилизацијска документа и архиве бивше државе. „... Мјесни комитет је организовао паљење и уништавање мобилизацијских спискова, спискова и евиденције стоке и друге архиве којом би се окупатор могао корисити. Таква акција је већ крајем априла (од 26. до 28) изведена у Жабљаку.“¹⁸

Војници разбијене Југословенске војске су у току повлачења кроз Црну Гору бацали своје оружје или су га трампили за нешто друго. КПЈ је тражила да се према војницима у повлачењу поступа човјечно и да се врши организовано прикупљање наоружања према раније донијетој одлуци. Ради искључивања сваке могућности да војници Југословенске војске буду нападани за вријеме повлачења кроз Пиву, пивска омладина је организовала патроле које су их спроводиле преко своје територије.¹⁹

Због благе окупације људи су се слободно кретали, није било хапшења, прехранбених намирница је било више него раније и по присту-

¹⁶ Исто

¹⁷ Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *н.д.* 9,10

¹⁸ Исто, 10

¹⁹ Исто, 9

пачним цијенама, радиле су трговачке и занатске радње, кафане и хотели. Убрзо након окупације отворене су и школе. „Било је необично видети како су се пријатељски понашали италијански војници када су ушли у црногорске градове. Насупрот простим италијанским војницима који су се играли кликера са децом на подгоричким улицама, црнокошуљаши су се држали претећи. Ипак није било пљачки, хапшења нити употребе насиља. Комунисти су отворено ишли улицама и мирно седили по кафанама. Једина новина било је присилно поздрављање и подигнута рука при уласку у владине зграде. Такво стање у Црној Гори је трајало, без неких битних измена, све до немачког напада на Совјетски Савез.“²⁰

У самом италијанском државном руководству није било јединственог става о будућем уређењу Црне Горе. Постојале су двије идеје оличене у италијанском краљу и његовом предсједнику владе. Краљ Виторио Емануело Други се залагао за стварање велике Црне Горе са династијом Петровића на челу, док је Бенито Мусолини желио да формира унију Албаније и Црне Горе, којој би протектор била Италија. Министар иностраних послова Италије, гроф Галеацо Ћано, је забиљежио: „Искрено говорећи, никад нисам ни сањао да ћемо губити толико времена размљишљајући о земљи каква је Црна Гора.“²¹

На основу директива Централног комитета КПЈ, Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак донио је 24. априла 1941. године у селу Грбе одлуку да се отпочне са припремама за оружану побуну. Изабрана је комисија за спровођење ове одлуке, на чијем челу је био Блажо Јовановић. Чланови комисије су били Бајо Секулић, Јово Капичић и Бошко Ђуричковић. Комисија је преко повјерљивих људи при квинслишком Привременом административном комитету набавила пропуснице за кретање по читавој окупираној територији. Најзначајнију улогу у овој акцији је одиграла омладина, која је задатку пришла енергично и пожртвовано. Почело је организовано прикупљање оружја и муниције заосталих од бивше војске Краљевине Југославије. Ратни материјал који се није могао склонити је уништаван.²² Колико је било важно да сваки појединац има свој комад оружја говори чињеница да се у Шавничком срезу пушка куповала за 50 и за 100 килограма жита или у замјени за стоку.²³

²⁰ Батрић Јовановић, *Тринаестојулски устанак* (Титоград, 1984) 39

²¹ Цитирано према Dušan Stanić, *н.д.*

²² Војно-историјски гласник, генерал-мајор Бошко Ђуричковић, *Организација и развој устанка у срезу Даниловградском од капитулације Југославије до октобра 1941. године*, број 1, април 1950. године, стр. 82, 83

²³ Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *н.д.*, 14

Након акције прикупљања оружја, приступило се формирању герилских група. У почетку су у герилске групе примани само чланови Партије, скојевци и кандидати, да би касније биле проширене људима у које је Партија имала повјерења. У Даниловградском срезу герилске групе су биле формиране до краја маја и почетка јуна. До избијања устанка на подручју наведеног среза било је 28 герилских група са око 2.000 људи. Војну обуку унутар герилских група су изводили припадници бише Југословенске војске одани Партији или њени чланови. Настојало се да се обука спроводи у строгој тајности. Герилци су обучавани у руковању наоружањем и гађању.²⁴

До 13. јула 1941. године је прикупљено 12.000 пушака, 30 митраљеза, 135 пушкомитраљеза, 3 артиљеријска оруђа, преко 50 сандука бомби и око 3.000.000 метака. Наоружање и муниција су чувани у тајним магацинима на скривеним локацијама. До почетка устанка формирано је 285 ударних група са око 6.200 бораца. Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак је првенствено основао Војно-револуционарни комитет, који је касније преименован у Врховну команду националноослободилачких трупа за Црну Гору, Боку и Санџак, како би руковођење устанком било централизовано.²⁵

Услед припрема за оружани устанак при Покрајинском комитету формиран је војни сектор, на чијем је челу био Митар Бакић. За војна питања у свим мјесним комитетима је био одређен по један члан, који је одговарао Митру Бакићу. Комунисти који су на терену били задужени за војна питања, за свој рад су одговарали само повјеренику за војна питања мјесног комитета док су трајале припреме за устанак.²⁶

Италијански окупатори су од 4. маја увели полицијски час након 22:30, распуштен је „Привремени административни црногорски комитет“ (умјесто овог тијела формирано је „Савјетодавно вијеће Црногораца“, које није имало никакве стварне власти. Чланови тог вијећа су били: Секула Дрљевић, Јово Поповић, Михаило Ивановић, Душан Вучинић и Симо Мартиновић)²⁷, Серафино Мацолини је 22. маја постао „високи комесар“ са проширеним овлашћењима и директном одговорношћу Влади Италије. Он је забранио слушање радио емисија и посједовање радио пријемника, посједовање бензина у количинама већим од 5 литара, укинуо је слављење ранијих државних празника и увео је плаћање пореза италијанским властима.²⁸

²⁴ Војно-историјски гласник, генерал-мајор Бошко Ђуричковић, *н.д.*, 84, 85

²⁵ Dušan Stanić, *н.д.*

²⁶ Војно-историјски гласник, генерал-мајор Бошко Ђуричковић, *н.д.*, 84

²⁷ Велимир Терзић, *Југославија у априлском рату 1941* (Титоград: Графички завод, 1963) 650

²⁸ Dušan Stanić, *н.д.*

Извјесност устанка постала је ближа нападом Њемачке на Совјетски Савез. Одлуку о оружаном побуну донио је Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, 10. јула 1941. године, на сједници у Стијени Пиперској. Састанку је у име ЦК КПЈ присуствовао Милован Ђилас, који је послан у Црну Гору да у име Партије руководи устанком. На састанку је одлучено да оружана борба почне што прије, да ударне групе прерасту у герилске одреде који ће вршити ударе по виталним окупационим инсталацијама и јединицама, да се униште окупационе станице по селима и варошима, да се нападају транспортне колоне, да се заробљени непријатељски војници пуштају, а црнокошуљаши стријељају и да ће акцијама непосредно руководити мјесни комитети КПЈ.²⁹

Поред комуниста, који су систематски и организовано приступили припреми устанка, и народ се припремао за оружану побуну. Народ је, такође, тежио да се наоружа и ишчекивао је моменат када ће пући прва пушка. Често су питали комунисте: „Шта мислимо, када ћемо ударити? Нећете ви сами, него ћемо сви да протјерамо оне гадове“.³⁰

На Петровдан, 12. јула 1941. године на Цетињу, проглашена је Независна Црна Гора. Такву творевину је подржао један мањи дио становништва Црне Горе, припадници „зеленашког“ покрета и Федералистичке странке. Италијани су понудили синовцу краља Николе Петровића, Михаилу, да преузме престо, што је овај одбио. Тим поводом гроф Ђано пише: „Принц Михајло, онај који би имао да обнови црногорски престо, отворио је срце конзулу Сораци Казаноу. Он неће ни да чује да се компромитује, јер је уверен да ће Италија и Немачка на крају крајева добити тешке батине, па закључује да је свако ратно решење пролазно и привремено. Не верујем да би краљица била врло поносна оваквим схватањем свог потомка Петровића“.³¹

Серафино Мацолини се постарао да на проглашењу црногорске независности не буде никаквих изненађења: „Претходно поучени од цивилних делегата већина представника дошла је 11. на Цетиње. Неки од њих одбили су позив али су били благовремено замијењени. Једна претходно припремљена сједница била је заказана за дан 11. Хтио сам на сваки начин да избјегнем могућност дискусије за вријеме свечаног чина другог дана, и наредио сам члановима Савјетодавног вијећа да објасне представницима скупштине унапријед одређено нормално разлагање. Како је било већ предвиђено, дошло је до несугласица. Дискусије су биле веома живе тако да је у задњем часу дошло до жучне полемике која

²⁹ Исто

³⁰ Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *н.д.*, 16

³¹ Цитирано према Велимир Терзић, *н.д.*, 652

ме је изазвала да интервенишем ради умирења. Било ми је лако завести ред с обзиром на то да су дати проблеми већ били ријешени од стране шефа државе, али кад су биле у питању границе жучна дискусија се и даље продужила.³²

Оружана побуна је почела у централним и јужним крајевима Црне Горе, 13. јула 1941. године, дан након што је на Цетињу, под италијанским покровитељством, проглашена „Независна Црна Гора“. У борбама које су се развиле наредних дана ослобођена је скоро читава Црна Гора, са изузетком већих градова. Борбе су вођене до 8. августа 1941. године, када је устанак угушен. За то вријеме устаници су заробили преко 3.000 италијанских војника, убили око 1.200 и исто толико ранили. Заробљено је 3.000 пушака, 56 пушкомитраљеза, 2 барутна магацина, 5 камиона бомби, 98 митраљеза, 15 топова, 19 бацача мина, уништен један авион, један тенк, 81 камион, 57 мотоцикала и велика количина војничке опреме и намирница. На оружје се дигло око 30.000 људи, иако је иницијални план био да се почне само са герилским акцијама. Жабљак је један од примјера: „Већ на прве пучње, маса сељака из околних села придружила се устаницима, тако да се број учесника повећао на око 400.“ Вође устанка су биле приморане да прихвате општу побуну под притиском масе која је узела оружје у руке. Била је то највеће побуна у окупираној Европи до тада.³³

Гроф Галеацо Ћано је на сљедећи начин видио Устанак: „Црногорски устанак се шири и добија све веће размјере. Кад ствар не би имала дубоко и горко значење била би смијешна, јер заправо данас се води рат између Италије и Црне Горе. Надајмо се да ће наши војници сами изаћи на крај са устаницима и да нећемо бити присиљени да тражимо њемачку помоћ.“³⁴ Због избијања и ширења устанка смијењен је високи комесар Серафино Мацолени, а сва цивилна и војна власт повјерена је генералу Пирцију Биролију, команданту 9. италијанске армије. За гушење устанка Италија је ангажовала око 130.000 војника.

Устанак у југоисточном дијелу Европе није био добра вијест за „Силе осовине“, јер је показао слабост окупације у раном периоду рата. Показао је да је отпор могућ. Пријетио је да се прошири, да се прелије на друге окупиране територије. Зато је Њемачка захтијевала од Италије да устанак што прије угуши.

Послије много попустљивости и покушаја да се ситуација држи под контролом са минималном примјеном силе, генерал Пирцио Бироли је закључио: „Људи Балканског полуострва поштују само силу. До-

³² Цитирано према Dušan Stanić, *н.д*

³³ Исто

³⁴ Исто

бру вољу сматрају слабошћу. И као и са свим сировим и примитивним људима, са њима се мора поступати оштро, али праведно. Велика је грешка користити се само лепим речима и благошћу. Мора се применити сила, што разуме се, захтева људство, време и новац.³⁵

За слом устанка су, између осталог, криви колаборационистички елементи који су ширили дефетизам и говорили да је немогуће ратовати против Италије и да ће Италијани извршити одмазду над народом, због чега је дошло до колебања код одређеног броја устаника. „Ти елементи су почели да истичу да су наше снаге мале да би се могле супротставити непријатељу, да ће Италијани попалити села и опљачкати имовину сељака и да је боље напустити положаје и спасавати породице и домове.“³⁶

Лош материјални положај, изолованост, заосталост, неразвијеност привреде, индустрије, саобраћаја, трговине, братственички и племенски односи, лична и колективна храброст, слободарски и ратнички дух, лични и колективни понос, традиција жртвовања за остварење идеала, интелектуална даровитост, амбициозност, вјековна везаност за Русију, дјеловање Комунистичке партије Југославије и благ окупациони режим довели су до појаве најорганизованије и најмасовније побуне народа на једном простору у окупираној Европи 1941. године. До краја рата Италија више није покушала да створи марионетску творевину на простору Црне Горе. Након гушења устанка заведена је права окупациона управа. Италијанско вођство је погрешно процијенило тежње црногорског народа, њихову историју и слободарску традицију.

Dušan Stanić

CAUSES OF THE THIRTEENTH JULY UPRISING IN MONTENEGRO IN 1941

After the collapse of the Kingdom of Yugoslavia in April 1941 the area of today's Montenegro was, for the most part, in the sphere of the Italian occupation zone. Italy introduced a mild occupation administration, the mildest one in occupied Europe. Their aim was to please and win over the people of Montenegro. People had more freedom to move around, trade, work and travel. The price of some food

³⁵ Цитирано према Н. Džejms Bergvin, *Imperija na Jadranu, Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943* (Beograd, 2007), 91

³⁶ Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *н.д.*, 24

products was reduced, so a larger number of people could afford better food. Trade and craft shops, cafes and hotels were allowed to operate as normal. After a month, the schools were re-opened as well. Even communist organizations acted more freely, given that the Communist Party of Yugoslavia was banned and persecuted in the Kingdom of Yugoslavia. There was no organized or group arrest of the population.

On the 17th of April, the day of the entry of Italian troops into Cetinje, the „Provisional Administrative Montenegrin Committee” was formed, as an authority in the country under the auspices of Italy. The task of the Committee was to establish and maintain the smooth functioning of the country. In May 1941, this Committee was renamed to „Technical- Administrative Council”. The foundation for the establishment of the new government was the support of a smaller band of Montenegrin separatists, who perceived the occupation as the liberation. They were mostly supporters of the Federalist Party. The Civil Commissioner for Montenegro, Serafino Mazzolini, had absolute power over all government bodies.

For the occupation of Montenegro Italy set aside the „Messina” division, and they did not foresee any major problems in keeping the people in subjection. An uprising against the Italian government broke out on July 13, 1941, the day after the proclamation of independent Montenegro in Cetinje, under the auspices of Italy. Thus, the separatists’ plan to create an independent state under the patronage of fascism failed. To break up the uprising Italy needed to use six divisions with reinforcements. Along with this, they required four divisions and several smaller units to maintain the occupation. This tied considerable enemy forces to Montenegro after the suppression of the Uprising.

Based on the above and the available archives, it is necessary to answer several questions:

- 1) What are Italy’s motives for occupying Montenegro?
- 2) How did Italy see Montenegro as part of its occupation zone and in its future plans?
- 3) What were the expectations regarding the keeping of the Montenegrin people in obedience?
- 4) What was the role of Montenegrin separatists in the occupation?
- 5) What was the attitude of the people towards the occupier?
- 6) What were the expectations about the possibility of an Uprising?
- 7) What was the contribution of the CPY and the officers of the former Yugoslav Army to the uprising?

ЛИТЕРАТУРА:

- Dušan Stanić, *Svjedočanstva o ustanku u Crnoj Gori (jul 1941)* (мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2014)
Čedomir Pejović, *Istorija KPJ u Crnoj Gori 1919–1941*, (Titograd, 1965)
Батрић Јовановић, *Тринаестојулски устанак* (Титоград, 1984)

Н. Džejms Bergvin, *Imperija na Jadranu, Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943* (Beograd, 2007)

Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, (Ниш: Талија издаваштво, 2019)

Milovan Đilas, *Revolucionarni rat* (Beograd, 1990)

Велимир Терзић, *Југославија у априлском рату 1941* (Титоград: Графички завод, 1963)

Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas, prilozi za biografiju* (Beograd, 1991)

Војно-историјски гласник, пуковник Бранко Перовић, *Припреме за устанак и његов развој у срезу Шавничком (Дурмиторском) од окупације до краја 1941 године*, број 2, април 1952. године

Војно-историјски гласник, генерал-мајор Бошко Ђуричковић, *Организација и развој устанка у срезу Даниловградском од капитулације Југославије до октобра 1941. године*, број 1, април 1950. године